

*Кохановська О.В.,
докторант Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук,
доцент*

КОНЦЕПЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН У СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

Одним із завдань українського інформаційного законодавства з початку становлення України як незалежної держави є регулювання суспільних відносин у визначених чинним законодавством сферах.

Однією з таких найважливіших сфер на сьогодні можна визнати сферу інформаційних відносин. Поняття інформаційних правовідносин не може бути з'ясоване достатньо чітко без розуміння понять “відносини”, “суспільні відносини” та їх зв'язку, без з'ясування місця правовідносин в існуючих класифікаціях суспільних відносин і розуміння самого поняття „правовідношення”, які надає нам сучасний розвиток теорії права. Тільки на цьому загальнотеоретичному підґрунті можна визначити поняття “інформаційних правовідносин” і з'ясувати їх місце в системі сучасних цивільних правовідносин, врахувавши концептуальні положення інформаційних правовідносин. Саме цим проблемам і присвячено низку наших статей.¹ Такі дослідження доводять, що сучасна правова наука має достатньо теоретичних розробок у зазначених питаннях, що дозволяє нам з'ясувати концепцію інформаційних правовідносин у сучасній правовій доктрині.

Таким чином, автор поставила завдання дослідити наявні в сучасній літературі теоретичні роботи з проблеми інформаційних правовідносин для подальшої побудови концепції названих правовідносин. Для досягнення цієї мети ми дослідили думки авторів щодо розуміння ними інформаційних правовідносин і висловили власні критичні або схвальні зауваження, з'ясували види інформаційних правовідносин та їх класифікацію, а також структуру інформаційних правовідносин.

Робота має безпосередній зв'язок з науковими програмами державного рівня, розроблення теоретичних питань цивільно-правового регулювання інформаційних відносин гармонійно вписується у загальний процес розвитку права України, зокрема цивільного законодавства; відповідає сучасним тенденціям розвитку міжнародного законодавства і безпосередньо пов'язана з розробкою основних цивільно-правових проблем інформаційного права, яка здійснюється за науковими програмами та напрямками, затвердженими Академією правових наук України.

Розв'язання вказаної проблематики започатковано у роботах відомих вчених, зокрема: А. Агаповим, Ю. Батуріним, І. Бачило, А. Венгеровим, А. Гельбом, О. Городовим, В. Кнаппом, В. Копиловим, І. Маміофою, М. Рассоловим, І. Савельєвою у їх чисельних монографічних працях, підручниках і статтях, на які спиралася автор цієї публікації.

Теоретичною основою дослідження стали також висновки, викладені у працях відомих

¹ Див.: Кохановська О.В. Інформація як об'єкт цивільних правовідносин та право на інформацію за чинним законодавством і за проектом Цивільного кодексу України // Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2003. – Випуск 52 – 55. – С.125 – 128; Кохановская Е.В. Проблемы гармонизации гражданско-правового регулирования информационных отношений в условиях информационного общества // В кн. Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / Под общ. ред. Е.Б.Кубко, В.В.Цветкова. – К.: Юринком Интер, 2003. – С.539 – 557.

фахівців – теоретиків права і цивілістів, в основному роботи С.Алексєєва, Д.Бобрової, О.Дзери, А.Довгерта, О.Йоффе, О.Красавчикова, Н.Кузнєцової, Л.Лунца, В.Луця, Р.Майданика, О.Підпригори, М.Сібільова, Р.Халфіної, Я.Шевченко тощо.

Ця стаття присвячена вирішенню проблем інформаційних відносин у сучасній правовій доктрині і питань, безпосередньо пов'язаних з цією центральною проблемою, зокрема, питань поняття, класифікації, видів та структури інформаційних правовідносин, які раніше не були предметом комплексного дослідження в українській цивілістиці і які дозволяють побудувати сучасну концепцію інформаційних відносин у цивільному праві.

“Інформаційні правовідносини, які виявились врегульованими законом або склались в результаті такого регулювання, стають інформаційними правовідносинами. Через інформаційні правовідносини поведінка суб'єктів права спрямовується у необхідних державі напрямках.

В силу цього інститут інформаційних правовідносин має важливе значення для теорії та практики інформаційного права.”²

Не заперечуючи в цілому наведеної тези, зауважимо, між тим, що через інформаційні правовідносини поведінка суб'єктів права спрямовується скоріше у необхідних суспільству і державі напрямках, з урахуванням прав та провідної ролі людини і громадянина в цьому процесі. Саме тому цей інститут набуває свого виняткового значення.

Слід також пам'ятати, що інформаційні правовідносини виникають, змінюються і припиняються в інформаційній сфері, будучи врегульованими інформаційно-правовими нормами.

Вони відображають усі основні ознаки правових відносин, оскільки є їхнім різновидом.

Оскільки інформаційні правовідносини є результатом регулюючого впливу відповідної інформаційно-правової норми на це суспільні відносини, для них характерною є первісність інформаційно-правових норм. Саме це впливає на набуття таким суспільним відношенням юридичної форми і перетворення його у правове.

Інформаційно-правова норма за таких обставин регламентує поведінку сторін суспільних відносин і забезпечує відповідність взаємних обов'язків та прав суб'єктів, які виступають учасниками таких відносин. Одночасно йдеться і про їх юридичну відповідальність за поведінку, яка не відповідає встановленням правової норми.

“Іншими словами, правовідношення є засобом переведу загальних положень правових норм (об'єктивного права) в конкретні (суб'єктивні) права та обов'язки учасників суспільних відносин. Право в об'єктивному розумінні являє собою сукупність правових норм, які визначають зміст прав та обов'язків персонально невизначеного кола об'єктів. В них містяться приписи, які відносяться до багатьох осіб, які знаходяться у сфері дії правової норми. Право у суб'єктивному розумінні – індивідуалізоване право. У ньому загальні юридичні права і обов'язки стають приналежністю конкретних осіб і таким чином переводять його у площину правовідносин.”³

Не можна не звернути увагу на те, що юридична наука лише нещодавно звернулася до аналізу інформаційних правовідносин.

Зазвичай такий аналіз ґрунтується на концептуальному підґрунті теорії права. При цьому авторами використовуються загальновізані методологічні підходи до вивчення цього предмета.

² Городов О.А. Основы информационного права России: Учебное пособие. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 305с. – С.44.

³ Копылов В.А. Информационное право: Учебник., М., 2002. – С.131.

Отже, можна стверджувати, що інформаційні правовідносини аналізуються в науковій літературі за аналогією з правовими відносинами взагалі, як відносини з приводу збору, обробки і використання правової та іншої інформації в суспільстві, що слід визнати методологічно правильним підходом.

Уточнимо, що названі інформаційні відносини характеризуються у межах права через сукупність низки специфічних ознак: наявності спеціальних суб'єктів інформаційної діяльності; наявності спеціальних об'єктів інформаційної діяльності; наявності спеціальних об'єктів інформаційної діяльності – зокрема, інформації, інформаційних технологій тощо; а також опосередкованості зазначених суб'єктів та об'єктів через інформаційні правовідносини.

Характерною особливістю такого підходу залишається поділ інформаційних правовідносин на активні і пасивні інформаційні дії, посередницьку інформаційно-правову роботу, допоміжні інформаційні дії, а також на організаційні майнові і немайнові правовідносини.

Зазначимо принагідно, що такий поділ має специфіку публічно-правового підходу, тому ми б не уточнювали щодо „організаційних” майнових і немайнових правовідносин; посередницької інформаційно-правової роботи, оскільки це характерно для робіт, присвячених саме публічно-правовим аспектам інформаційних правовідносин, про що більш детально зазначається в інших наших роботах.

Між тим, в літературі сьогодні не існує єдиного визначення інформаційних правовідносин, не вироблено однозначних підходів до його структури і змісту.

Таким чином, можна констатувати, що на сьогодні в цій надзвичайно проблемній сфері існує безліч різних точок зору, які не збігаються у принципових питаннях.

Як зазначалося вище, інформаційні відносини регулюються за допомогою права шляхом встановлення певних інформаційно-правових норм. Тобто інформаційні відносини встановлюються через правила поведінки суб'єктів інформаційних відносин.

Слід пам'ятати, що інформаційно-правові норми регулюють взаємовідносини громадян, засобів масової інформації, організацій, фірм тощо між собою. Саме такі взаємні права і обов'язки, які при цьому виникають, надають особливого характеру відносинам, що регулюються – характеру інформаційно-правових відносин. Носіями цих специфічних прав та обов'язків виступають їх суб'єкти.

Такий логічний хід думок дозволяє багатьом авторам дійти висновку, що “інформаційні відносини між самими різними учасниками – громадянами, редакціями газет, телестудіями, підприємствами, організаціями, фірмами тощо, - в яких останні беруть участь як носії прав і обов'язків, встановлених нормами інформаційного права, називаються інформаційно-правовими відносинами (чи інформаційними правовідносинами).”⁴

В широкому розумінні будь-яка норма інформаційного права реалізується тільки через інформаційно-правові відносини. Так, зобов'язання одних учасників (суб'єктів) інформаційних відносин до здійснення конкретних дій, надані конкретним особам права вимагати, складають специфічні інформаційно-правові відносини між їх учасниками, а саме інформаційно-правові відносини між людьми. Даючи надзвичайно узагальнююче визначення інформаційних відносин, М.М. Рассолов вважає вищезазначене достатньою підставою для визначення як інформаційно-правових відносин ті суспільні відносини, які відображені в нормах інформаційного права і регулюються ними.⁵

⁴ Рассолов М.М. Информационное право: анализ и решение практических задач. – М., 1998. – С. 41.

⁵ Рассолов М.М. Информационное право: Учебное пособие. – М.: Юрист, 1999. – 400с. – С. 41.

Підставами виникнення інформаційних правовідносин можуть виступати, на думку названого автора, положення законів, конституційні акти, договори чи угоди, спричинення шкоди.⁶

В.А. Копилов розуміє під інформаційними правовідносинами “врегульоване інформаційно-правовою нормою інформаційні суспільні відносини, сторони яких виступають як носії взаємних прав і обов’язків, встановлених і гарантованих інформаційно-правовою нормою.”⁷

Деякі дослідники інформаційних правовідносин вважають, що “з інформацією пов’язані усі правовідносини”⁸, що, на наш погляд, у загальному вигляді, є справедливим, зокрема у нинішньому інформаційному тисячолітті.

На думку О.А. Городова, норми інформаційного права, прибічником існування якого є поряд з іншими і цей автор, регулюють далеко не всі, а лише найбільш важливі, принципові групи суспільних відносин, тобто такі, які мають суттєве значення для інтересів держави, суспільства і особи. Серед таких відносин автор називає відносини, пов’язані з пошуком, отриманням, передачею, виробництвом, поширенням, перетворенням і споживанням інформації і підкреслює, що правовому регулюванню можуть бути піддані не будь-які відносини, які склались в інформаційній сфері, називаючи серед причин цього, по-перше, недоцільність правового втручання в окремі сфери життєдіяльності, і, по-друге, неможливість зовнішнього контролю за виконанням тих чи інших нормативних приписів у силу специфіки об’єкта регулювання.

О.А. Городов вважає, що “не будь-яке суспільне відношення, яке склалось у зв’язку із пошуком, отриманням, передачею, виробництвом, поширенням, перетворенням і споживанням інформації, виступає у формі інформаційного правовідношення. В цій формі виступають лише ті реальні суспільні відносини, які врегульовані нормами інформаційного законодавства чи штучно “сформувавшись в результаті такого регулювання, і дає визначення інформаційного правовідношення в широкому розумінні як “реальне суспільне відношення, врегульоване нормами інформаційного права.”⁹

Звичайно, таке розуміння є абсолютно логічним для прибічника інформаційного права як галузі права, однак воно може бути визнане універсальним, оскільки справедливе, і якщо розуміти саме “інформаційне право” зручним терміном, яке склалося як для позначення інституту, наприклад, цивільного права і як сфери комплексного інформаційного законодавства.

В літературі сутність інформаційно-правових відносин у суспільстві характеризується таким чином:

“по-перше, ці відносини визначаються об’єктивними економічними відносинами, заснованими на багатоманітні форм власності, в тому числі і на інформацію, інформаційні технології і являють собою суспільні відносини вільних громадян, засобів масової інформації, підприємств, фірм, інших суб’єктів права;

по-друге, інформаційні правовідносини – це відносини громадян, ЗМІ, державних органів тощо, передбачені і врегульовані нормами інформаційного права, які виражають ідеї свободи і демократії в інформаційно-правовій сфері;

по-третє, інформаційно-правові відносини є засобом вирішення завдань у сфері формування єдиного інформаційно-правового простору країни, захисту прав журналістів, інформаційного обміну, укріплення інформаційної безпеки і багатьох інших.”¹⁰

Загалом, з такою характеристикою важко не погодитись, однак слід додати до

⁶ Рассолов М.М. Информационное право: анализ и решение практических задач. – М., 1998. – С.5-6.

⁷ Копылов В.А. Информационное право: Учебник. – М., 2002 – С.131.

⁸ Бачило И.Л., Лопатин В.Н., Федотов М.Ф. Информационное право: Учебник. – М., 2001. – С.199.

⁹ Городов О.А. Основы информационного права России: Учебное пособие. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 305с. – С.46.

¹⁰ Рассолов М.М. Информационное право: Учебное пособие. – М.: Юрист, 1999. – 400 с.– С. 42.

названого низку приватно-правових характеристик.

Зокрема, названі відносини ґрунтуються не лише на різноманітні форм власності на інформацію, але й на специфіці особистих немайнових відносин, які виникають з приводу інформації. Немайнова складова цих відносин переважає майновий інтерес і потребує специфічної охорони засобами, виробленими у сфері особистих немайнових прав.

Щодо врегулювання інформаційних правовідносин нормами інформаційного права, то слід зробити уточнення щодо самого розуміння інформаційного права як узагальненого поняття для визначення комплексної галузі законодавства і окремих інститутів різних галузей права. Між тим, незмінно правильним є уточнення щодо виразу свободи і демократії в інформаційно-правовій сфері; крім того, інформаційно-правові відносини є не лише засобом вирішення завдань формування єдиного інформаційного простору країни тощо, але і метою створення єдиного глобального світового простору.

Розглядаючи інформаційне право як комплексну галузь права, О.А.Городов вважає можливим розрізнити регулятивні та охоронні інформаційні правовідносини.

Правовідносини регулятивні, з його точки зору, пов'язані із дозволеною діяльністю з пошуку, отримання, передачі, виробництва і поширення інформації. Такими, на його думку, є правовідносини, які складаються із доступом фізичних та юридичних осіб до державних інформаційних ресурсів.

В літературі інформаційні відносини поділяють також на матеріальні і процесуальні.

Так, матеріальні інформаційні відносини складаються з приводу реалізації прав і обов'язків суб'єктів цих відносин.

Прикладами подібного роду відносин у спеціальних джерелах називають відносини, які виникли в результаті реалізації журналістом права бути прийнятим посадовими особами у зв'язку із запитом інформації, або в результаті реалізації права громадянина чи організації на спростування відомостей, які не відповідають дійсності і порочать їх честь і гідність.

Свою чергою процесуальні інформаційні правовідносини складаються з приводу процедури їх виникнення, зміни чи припинення.

Інформаційні правовідносини поділяються також за структурою зв'язку між суб'єктами на абсолютні та відносні.

Абсолютні інформаційні правовідносини характеризуються тим, що в них управомоченому суб'єкту протистоить невизначена кількість пасивно зобов'язаних осіб, які не вправі чинити ніяких перепон в реалізації юридичних можливостей управомоченого.

Зазначимо, що названим проблемам автором приділяється увага у ряді інших робіт.

В літературі зустрічаються й інші специфічні види інформаційних правовідносин.

Зокрема, М.М. Рассолов поділяє інформаційні правовідносини на активні інформаційні правовідносини, на активні інформаційні дії, пасивні інформаційні дії, посередницьку інформаційно-правову роботу, допоміжні інформаційні дії, а також на організаційні майнові та немайнові правовідносини.¹¹

За інформаційними процесами та за видами інформації класифікує інформаційні правовідносини В.А.Копилов. Класифікація інформаційних правовідносин може проводитись, на його думку, на основі аналізу поведінки суб'єктів в інформаційних процесах в інформаційній сфері. При цьому разом з моделлю інформаційної сфери він використовує матрицю інформаційних правовідносин, розроблені цим автором.

Серед основних груп інформаційних правовідносин В.А. Копилов називає:

¹¹ Рассолов М.М. Информационное право: Учебное пособие.- М.: Юристъ, 1999. 400 с. – С. 42.

1) інформаційні правовідносини, які виникають при здійсненні пошуку, отримання і споживання інформації, інформаційних ресурсів, інформаційних продуктів, інформаційних послуг;

2) інформаційні правовідносини, які виникають при виробництві, передачі і поширенні інформації, інформаційних ресурсів, інформаційних продуктів, інформаційних послуг;

3) інформаційні правовідносини, які виникають при створенні і застосуванні інформаційних систем, їх мереж, засобів забезпечення;

4) інформаційні правовідносини, які виникають при створенні і застосуванні засобів і механізмів інформаційної безпеки.¹²

На думку О.А. Городова, «склад інформаційних правовідносин як узагальненої категорії на пряму залежить від характеру суспільних відносин, які складають предмет інформаційного права, а також від їх галузевої приналежності. Оскільки основу предмета інформаційного права становлять відносини, пов'язані з пошуком, отриманням, передачею, виробництвом, поширенням, перетворенням і споживанням інформації, вони, будучи врегульованими правовими нормами, і сформують основну групу інформаційних правовідносин».¹³

До цієї групи автор відносить правовідносини з приводу управління інформаційними процесами, інформатизацією і забезпеченням інформаційної безпеки. Погоджуючись в цілому з виваженим підходом першої половини суджень цього автора, все таки не можемо погодитись із узагальненням, зробленим у другій його частині, оскільки єдиного предмету інформаційного права навіть наукою ще не вироблено і не доведено, то і визначити відносини, які до нього включаються проблематично – це скоріше перелік інформаційних відносин, а їх перетворення в інформаційні правовідносини – не такий однозначний і простий процес.

Отже, інформаційні правовідносини логічно і доцільно визначати для кожної галузі права, наявність якої доведена через наявність, як мінімум, її предмета і методу. У спеціально призначених для цього роботах ми зосередимося на визначенні складу інформаційних правовідносин, характерних для цивільного права.

Сфера управлінських відносин при цьому не є предметом дослідження цивільного права, їй відведено значне місце у роботах спеціалістів публічного права.

Структуру інформаційних правовідносин, як і інших видів правовідносин, утворюють їх елементи, в якості яких виділяються в сучасній правовій літературі суб'єкти правовідносин, об'єкти правовідносин і зміст правовідносин, які включають суб'єктивні права і юридичні обов'язки учасників правовідносин.

Між тим, в літературі можна зустріти і такі пропозиції щодо структури і складу інформаційних правовідносин: суб'єкти інформаційного права; об'єкти інформаційного права, інформаційні права (правомочності), інформаційні обов'язки.¹⁴

До основних елементів інформаційного правовідношення, за розробками В.А. Копилова, належать:

1) суб'єкти, які вступають у правовідносин при здійсненні інформаційних процесів;

2) поведінка (дія, бездіяльність) суб'єктів при здійсненні ними інформаційних правовідносин (наприклад, набуття виключних прав, передача майнових прав, купівля – продаж інформаційних об'єктів, тиражування і поширення інформаційних об'єктів та інші аналогічні дії);

3) об'єкти, у зв'язку з якими суб'єкти вступають в інформаційні правовідносини (далі

¹² Копилов В.А. Информационное право: Учебник. – М., Юристъ, 2003. – С. 133 – 140.

¹³ Городов О.А. Основы информационного права России: Учебное пособие. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – С. 44 – 57.

¹⁴ Рассолов М.М. Информационное право: Учебное пособие. – М.: Юристъ, 1999. – 400 с. – С. 43.

– об'єкти правовідносин);

4) право, обов'язок і відповідальність суб'єктів правовідносин при здійсненні інформаційних процесів.¹⁵

Серед прикладів об'єктів інформаційних правовідносин названий автор вважає за можливе назвати документовану інформацію, інформаційні продукти і послуги; виключні права; елементи інформаційної безпеки; інформаційні технології та засоби їх забезпечення; інші об'єкти в інформаційній сфері.

Останній підхід близький до розробок Р.О.Халфіної, яка дослідила структуру правовідношення як кінцевої реалізації правової норми, як єдність правової форми і матеріального змісту, прийшла до висновку про наявність таких елементів структури:

1) учасники правовідношення. Їх правовий статус здійснює істотний вплив на виникнення і розвиток правовідношення, його характер;

2) права і обов'язки, їх взаємозв'язок;

3) реальна поведінка учасників правовідношення у співвідношенні з правами і обов'язками.

Вказані елементи структури, на її думку, притаманні усім правовідносинам. Разом з тим, багато правовідносин пов'язані з певними об'єктами, предметами зовнішнього світу, продуктами духовної творчості.¹⁶

Підводячи підсумок, можна зробити висновки про те, що концепція інформаційних правовідносин у сучасній правовій доктрині України лише формується, ґрунтуючись переважно на концепціях, розроблених правовими доктринами інших країн, зокрема російській. Національна концепція може бути вироблена лише в результаті врахування теоретичних розробок у напрямках розуміння самого поняття інформаційних правовідносин, їх класифікації, визначення їх видів та їхньої структури.

Перспективними, з огляду на зазначене, можна вважати дослідження суб'єктного, об'єктного складу інформаційних правовідносин, прав та обов'язків суб'єктів інформаційних правовідносин в значному обсязі літературних джерел для з'ясування повною мірою концепції інформаційних правовідносин у сучасній правовій доктрині.

¹⁵ Копилов В.А. Информационное право: Учебник. – М., Юристь, 2003.– С. 131 – 132.

¹⁶ Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М.: Юрид. лит., 1974. – С.211.

*Жополь Ю.О.,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового
права Хмельницького університету
управління та права, кандидат
історичних наук, доцент*

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ: СТАН, ДЕТЕРМІНАНТИ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Серед чинників суспільного життя, які суттєво гальмують рух нашої країни до стандартів демократичної, правової держави, особливе місце займає правовий нігілізм.

Правове безкультур'я, яке процвітає в суспільстві, набуло широкомасштабних розмірів: